

Posudek na disertační práci Mgr. Kateřiny Pražákové *Obraz Polsko-litevského státu a Moskevského velkoknížectví v raně novověkém zpravodajství české šlechty (1450 – 1618)*. České Budějovice 2013, 239 stran a přílohy.

Mgr. Kateřina Pražáková si pro svoji disertační práci vybrala velmi zajímavé a rovněž náročné téma. Sleduje vnímání rozlehlého prostoru středovýchodní a východní Evropy českým raněnověkým šlechtickým prostředím. Obtížnost tématu umocňuje pramenná základna, o níž se ve svém bádání opřela: zvolila si k tomu tištěné a psané noviny a letáky, tedy typ pramene, který zůstával poměrně dlouho mimo pozornost badatelů. Důvodem byla především nejednoznačná hodnota informací v nich obsažených a s tím velmi úzce související problém jejich metodologického zpracování. Práce s novinami a informacemi, které do nich zpravodajové včlenili, ovšem vyžaduje nejen náležitou metodologickou vybavenost, ale také důkladnou znalost prostředí, v němž noviny vznikaly, i velmi dobrou orientaci v prostředí jejich recipientů.

Odpovědný přístup, který je pro Mgr. Kateřinu Pražákovou typický, potvrzují povinné úvodní kapitoly. V nich se náležitým způsobem vyrovnala s historií bádání o rozvoji raněnovověkého zpravodajství ve středoevropském prostoru. Ocenit je třeba, že kapitola nemá podobu pouhého mechanického výčtu badatelů, kteří se zabývali studiem novin a specifických podob zpravodajství raného novověku. Pečlivé zpracování umožňuje postihnout zdokonalování metod práce s nimi a jejich intenzivnější využití při bádání.

Úctyhodné množství literatury zvládla adeptka také v kapitole nazvané „Výzkum komunikace a utváření ‚obrazu druhého‘ při střetu odlišných kultur“. Vědoma si složitosti zvoleného tématu využívá širokého spektra prací sociologických, politologických a také psychologických. Staví tím svoji práci na potřebný mezioborový základ, činí tak vědomě a promyšleně a nejen proto, aby dokázala, že má takřkajíc „načteno“. Logické je, že se výrazně soustředila na studium a analýzu prací zaměřených na poměry ve středovýchodní a východní Evropě v 16. století. Zásadní význam má v tomto případě historiografie německá, doplnit by snad bylo možné některé práce Petra Nitscheho, především pak jeho knihu *"Nicht an die Griechen glaube ich, sondern an Christus"; Russen und Griechen im Selbstverständnis des Moskauer Staates an der Schwelle zur Neuzeit* (Düsseldorf 1991), v níž se zabýval názory Ivana Hrozného na ruskou minulost a jeho vztah k byzantské říši. Nesporně přínosné je bohaté využití polské literatury, jež vyniká, jak je obecně známo, i svou teoretickou úrovní. Dodát je jenom třeba, že se tímto problémem zabývá i ruská literatura, která je sice poznamenána tradiční sebestředností, i přesto ji nelze pomíjet. Připomenout je možno např.

práce N. V. Sinicynové, M. V. Dmitrijeva, I. V. Magilinové, N. A. Kazakové, N. A. Sobolevové, A. L. Choroškevičové, L. A. Čjorné, A. L. Jurganova a v neposlední řadě také světově proslulého semiotika B. A. Uspenského.

Velmi zajímavé jsou úvahy spojené s „obchodem s informacemi“. Specificky reagovaly na tento nový trh i ruské úřady. Od 80. let 15. století se v diplomatických relacích dochovaných v archívu moskevského posol'ského prikazu objevují jednoznačné pokyny sbírat informace o poměrech v polsko-litevském soustátí a veškerá jednání s habsburskými posly vést v co největší tajnosti, aby se o jejich průběhu a především závěrech nemohli dovědět v Krakově a ve Vilniusu. Jedinečným příkladem jsou Borisem Godunovem mistrovsky zvládnutá jednání, jež předcházela povýšení moskevské metropole na patriarchát. Připomenout lze také jeho přístup k jednáním mezi Rudolfem II. a perským šáhem Abbasem I. o protiturecké spolupráci. Tato jednání přinesla zcela konkrétní výsledky, jež se poměrně významným způsobem dotýkaly zájmů polsko-litevského soustátí, a opatrnost, doložená prameny, zde byla na místě. Podobným způsobem se snažili udržet svá jednání a zájmy v tajnosti rovněž představitelé polsko-litevského soustátí. Šance získávat informace o dění v obou státech byly omezené a o jejich vzájemných vztazích samozřejmě také. Představitelé polského království i litevského velkoknížectví navíc velmi často odmítali udělovat průjezdní víza a pasy habsburským i moskevským poslům a vzájemný kontakt bylo třeba udržovat za pomoci rychlých poslů, jejichž cesty mívaly výrazně dobrodružný charakter. Všechny tyto problémy si je adeptka vědoma a v práci je zohledňuje, především v momentech, kdy uvažuje o spolehlivosti zpráv z obou východoevropských států.

Za zajímavé a pro téma neobyčejně důležité je třeba označit také adeptčiny úvahy o obraze a stereotypu. Zde opět prokazuje kompetentní znalost nejnovější literatury a metodologie. Výsledkem, který je třeba zvláště ocenit, je schopnost položit zpytovaným pramenům náležitou otázku a na náležitě úrovni ji řešit, tedy schopnost skutečně vědecké historické práce.

Nesporně správným předpokladem je, že čeští šlechtici, než otevřeli první avízo nebo tištěný leták, získávali informace z naučné literatury. Vážnou otázkou je výběr spisů, které adeptka zařadila do své disertační práce jako jejich příklady. Münsterova Kosmografie je nesporně jedinečným dílem a ve své době patřila ke klíčovým informačním zdrojům v celé Evropě a jistě náleží do rámce naučné literatury. Naopak mezi naučná díla rozhodně nepatří spisy Zikmunda Herbersteina a Antonia Possevina. Oba znamenití diplomaté se snažili zachytit a předat svým současníkům maximální množství informací o moskevském velkoknížectví a carství. Především Herbersteinův spis obsahuje řadu informací, jež se

v jiných pramenech nedochovaly a patří ke klíčovým zdrojům pro studium ruských dějin první čtvrtiny 16. století. Possevinův spis je jedinečným pohledem vzdělaného jezuita na situaci v moskevském carství za vlády Ivana IV. po zrušení opričniny a jednoznačné prohře v livonské válce. Příznačné je, že se oba diplomaté jen velmi omezeně dotkli tradičně připomínaných problémů, jako bylo postavení žen, vztah ke služebnictvu, opilství a další „atraktivní“ témata, kterých si naopak všímá i Kosmografie. Nepřispívali tak výraznějším způsobem k upevňování tradičních stereotypů - a pokud ano, např. v případě neomezené moci moskevských vládců, činili tak za pomoci seriózních a podložených argumentů. Větší pozornosti by si v tomto případě zasloužily i další spisy zabývající se poměry ve východní Evropě, které se objevovaly od konce 15. století; za první bývá považován text Ambrosia Contarinioho *Questo e el viazo de mister Ambrosio Contarin ambassador de la illustrissima signoria de Venesia al signor Uxuncassan Re di Persia*. Využít by se přitom např. dala fundovaná práce Vasilije Osipoviče Ključevského *Skazanija inostrancev o moskovskom gosudarstve*, Petrograd 1918.³

Herberstein i Possevino se také jenom okrajově dotýkají poměrů v polsko-litevském soustátí a nemohli přispět výraznějším způsobem k formování jeho obrazu v českém prostředí. Zde by bylo třeba sáhnout po polských pracích, jež byly v celé Evropě velmi populární a vydávané v různojazyčných překladech. Stačí připomenout spisy Matěje Strykowskiho *Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi*, Královec 1582; dále Matěje Miechowity *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis*, německé vydání 1518 a 1534, italské vydání 1561; Martina Kromera *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basilej 1555 a *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et re publica regni Polonici libri duo*, 1. vydání 1577. Specifický význam má potom kniha Alessandra Guagniniho *Sarmatiae Europaeae descriptio* vydaná v roce 1578 a v roce 1589 vytištěná v Praze v českém překladu Matouše Hosia. Guagniniho kniha, jejímž výrazným rysem je ostře protimoskevské zaměření, se tak stala v českém prostředí prvním z obecněji dostupných zdrojů informací o poměrech ve východní Evropě. Obraz celé východní Evropy v českém prostředí je velmi složitou otázkou, k jejímuž zkoumání práce v každém případě přispívá.

Jádrem disertační práce jsou kapitoly, v nichž adeptka prezentuje obraz polsko-litevského státu a moskevského velkoknížectví a jejich obyvatel v dobovém zpravodajství. Zvolila si k tomu náročnou metodu a kromě rozboru dochovaných novin popisuje stručným způsobem události, na které novelanti i příjemci jejich zpráv reagovali. Snaží se tak především usnadnit čtenáři orientaci v dění ve východoevropském prostoru. Velmi zajímavým

výsledkem tohoto přístupu je tak v některých případech souvislejší výklad dějin, v jiných případech se jedná o sondy soustředěné na konkrétní událost bez hledání širších souvislostí. Tento přístup, jistě milosrdný ke čtenáři, však klade na adeptku značné nároky. Musí se vyrovnat nejen se složitými problémy analýzy dochovaných zpráv a sledováním jejich kontinuity, ale také s nejednoduchým mocenským, politickým a kulturním vývojem východní Evropy. Šíře záběru, který si Mgr. Kateřina Pražáková předsevzala, je obdivuhodný, zároveň však také problematický, neboť zcela logicky musí stavět výklad historického vývoje východní Evropy na literatuře, protože rozumně zvolený značný časový rozsah nedovoluje využití pramenů. Dostává se tak do situace, s níž se musí v takové situaci vyrovnat každý historik – zvládnout velké množství publikací. To se adeptce povedlo, jak dokazují poznámky a seznam literatury. Zároveň se však dostává do závislosti na literatuře, jejíž důkladné, systematické a důsledné hodnocení přitom opět zcela logicky nemůže provést. Výsledkem jsou potom větší či menší nepřesnosti – např. Moskovia byla od 16. ledna 1547 carstvím, nikoliv velkoknížectvím, jak stojí i v titulu práce a jak adeptka důsledně v textu uvádí; termín „řecký“, „řecká“ se běžně používal pro označování pravoslavné víry i v ruském prostředí a není v něm možné hledat spojitost mezi vírou Rusů a křesťanskou tradicí bývalé byzantské říše (s. 169); Fjodor usedl na trůn jako plnoletý (nar. 9. 6. 1557) a zahraniční politika pod vedením B. F. Godunova byla velmi aktivní (srv. s. 176); dynastická krize v moskevském carství nastala až po smrti cara Fjodora Ivanoviče v roce 1598 (srv. s. 177).

Teoretická vybavenost, již adeptka prokázala v úvodních kapitolách, se projevila v analýzách avíz, novin a letáků, které se dochovaly ve zvolených archívech. Výsledky jejího bádání přinášejí velmi zajímavé poznatky, jež ukazují, jak představitelé nejvýznamnějších českých šlechtických rodů sledovali „velkou“ evropskou politiku. Prvním obdobím zvýšeného zájmu byla první čtvrtina 16. století, kdy se řešily vážné mocenské a politické problémy, včetně faktického dělení vlivu ve střední Evropě. Vídeňská jednání a postup Turků logicky způsobily pokles zájmu představitelů české šlechty o dění v Polsko-litevském soustátí i proto, že se jeho představitelé začali mnohem výrazněji věnovat situaci ve východní Evropě. Habsburská diplomacie ovšem zájem o dění ve východní Evropě neztratila a snažila se ho ovlivňovat, jak ukazují diplomatické cesty Zikmunda Herbersteina.

Zvýšený zájem o dění ve východní Evropě nastal po smrti Zikmunda II. Augusta a v souvislosti s komplikovanou volbou nového polsko-litevského panovníka. Velmi zajímavé je v této souvislosti upozornění, že Vilém z Rožmberka měl ve své knihovně proslulé artykuly henrykowskie, jež byly stěžejním dokumentem polského stavovství. Spolu s dalšími postřehy tak dokazuje, že polsko-litevské prostředí Viléma zajímalo z mnoha důvodů. Oprávněný je

postřeh, že intenzivní zájem o noviny přinášející informace o událostech spojených s královskými volbami souvisel s habsburskou zahraniční politikou a také kariérami šancemi, které jim v případě úspěchu kynuly.

Pozornost, jíž se v českém prostředí těšil Štěpán Bátorý, byla opět zcela logická, adeptka správně upozorňuje na její proměny. Jeho oceňované úspěchy v livonské válce kontrastovaly s neochotou zapojit se do války proti Turkům, na niž si stěžovala habsburská a moskevská diplomacie v průběhu celého 16. století. Bátorého vítězství v livonské válce ovlivnilo nejen poměry ve východní Evropě, ale posílilo zájem o kontakt s Moskvou, protože otvíralo perspektivu intenzivnějšího posilování polského vlivu ve Valašsku a Moldavsku.

Velmi zajímavými detaily doplňuje pokus arciknížete Maxmiliána prosadit se na polsko-litevský panovnický trůn, patří k nim např. závěr, že arcikníže sám zakázal posílat zpravodajské listy do Čech poté, co se mu přestalo dařit. Připomenout je třeba i postřeh, že se relacích objevovala protikladná doporučení, jak řešit situaci po Maxmiliánově zajetí.

Nástup Zikmunda III. na polsko-litevský trůn a následné dění musely zajímat nutně i představitele českého království. Zájem o jedinečnou osobnost korunního hetmana a kancléře Jana Zamojského měl mnoho příčin, včetně jeho ostrého vystupování proti králi, jež vyvrcholilo na proslulém inkvizičním sněmu. Střety o vliv ve Valašsku a Moldavsku byly opět výrazným podnětem k upevňování kontaktů mezi Prahou a Moskvou, jejichž odrazem se kromě jiného stal i projekt sňatku mezi arciknížetem Maxmiliánem a Xeníí Borisovnou Godunovovou.

Srovnatelným způsobem se vyvíjel také zájem o Moskovii a její vývoj. Od „objevení“ moskevského státu v 80. letech 15. století přes jednání spíše symbolického a proklamativního charakteru až důsledné vtahování Moskvy do evropské politiky patřily noviny a relace ke zdrojům informací o ní. Překvapit nemůže zájem o vládu, přesněji některá období z ní, cara Ivana IV. Jeho pokus o dobytí Livonska byl prvním moskevským pokusem o razantní proniknutí do Evropy, musel proto podnítit mnohem větší zájem než války vedené s polsko-litevským soustátím o území, na něž si moskevští vládci dělali nároky. Byl to také jeden z důvodů, které vedly k šíření informací o Ivanově krutovládě a excesech, jichž se dopouštěla moskevská vojska v Livonsku. Důležité je upozornění, že se v českém prostředí objevovaly i noviny a letáky polského původu, jejichž cílem bylo oslavit Bátorého úspěchy, na rozdíl od novin německého původu. Podstatu zájmu Viléma z Rožmberka o války mezi Bátorým a Ivanem dokumentuje fakt, že se v jeho knihovně dochoval opis mírové smlouvy z 15. ledna 1582. Důvodem ochabnutí pozornosti nebyla, na rozdíl od konce livonské války, smrt Ivanova

syna, která vyloučila možnost, že by na trůn usedl schopný a plnoletý panovník, který by vedl aktivní zahraniční politiku (s. 176).

Krise moskevského státu na počátku 17. století dala vzniknout celé řadě textů, k nimž patří i noviny a relace, ale také poměrně rozsáhlá líčení bezprostředních účastníků. Jediná v disertaci rozebíraná relace přináší zajímavý pohled na pokus Lžidimitrije I. stát se ruským carem. Otázkou je, zda s ní lze pracovat způsobem, který zvolila adeptka. Těžko lze soudit o pramenu tohoto typu, že proplétá pravdivé a falešné údaje s cílem vytvořit nový obraz historie, pokud není známý její autor a zdroje, z nichž vycházel. Bližšího vysvětlení by zasloužil závěr, že se autor snažil získat čtenáře pro myšlenku těsnější spolupráce mezi moskevským státem a zeměmi střední Evropy. Ještě závažnější je závěr, že se mezi řádky vracel názor, že jedinou pravou cestou je přijetí katolictví. Vysvětlení by si rovněž zasloužila teze, že dokud aktuální dění v moskevském státě ponechávalo možnost, že tato země bude prospěšná habsburské monarchii i katolické církvi, byli její obyvatelé posuzováni poměrně velkoryse.

Mgr. Kateřina Pražáková se ve své disertační práci dotkla velmi vážného problému – vytváření politického obrazu východní Evropy jako celku a zároveň individuálního obrazu obou států, které se na jejím teritoriu nacházely, v českém šlechtickém prostředí. Základem jí byly noviny, avíza a relace, jež Rožmberkům, pánům z Hradce a Lobkovicům zprostředkovávaly pro ně potřebné a zajímavé informace. Úskalí práce s nimi ukázala analýza poslední z nich, protože při ní neměla možnost využít další podobnou zprávu. Zásadní význam této relace spočívá v tom, že přinášela bezprostředně v průběhu vlády Lžidimitrije I. aktuální informace o dění a vytvářela tak obraz vážné krize moskevského státu, jejího průběhu a možných důsledků.

Nesporným přínosem práce je zjištění, že zájem nejvýznamnějších představitelů české šlechty o dění ve východní Evropě korespondoval se zájmy habsburské zahraniční politiky. Dochované zprávy a relace ukazují, že i oni usilovali o co největší množství informací ve zlomových bodech, které kromě jiného přispívaly k zintenzivnění jinak pouze postupného vtahování moskevského státu do celoevropské politiky. Výrazně se tak podíleli na vytváření a postupném proměňování politického a mocenského obrazu východní Evropy v českém prostředí, který vznikl skokovým způsobem v závislosti na vývoji poměrů ve východní Evropě a také na habsburské zahraniční politice. Přitom bylo třeba se vyrovnávat s důsledky polské tendence zaujmout místo zprostředkovatele a ovlivňovatele vztahů mezi Vídní a Moskvou, jež se výrazně projevovala i v dobové propagandistické podobě. Noviny, relace a avíza shromažďované a studované představiteli nejvýznamnějších českých šlechtických rodů

jsou proto neobyčejně důležitým svědectvím, jímž je ovšem třeba se zabývat v úzké vazbě na vývoj zahraniční politiky, na níž se podíleli. Tento moment adeptka ve své práci poněkud opominula, proto se také v seznamu literatury neobjevují některé práce věnované otázkám právě zahraniční politiky jako např.: Uebersberger, H.: *Österreich und Russland seit dem Ende des 15. Jahrhunderts*. Band 1. von 1488-1605. Wien 1906; Kazakova, N. A.: *Russko-livonskije i russko-ganzejskije otnošenija : Konec XIV - načalo XVI v.* Leningrad 1975; Choroškevič, A. L.: *Russkoje gosudarstvo v sisteme meždunarodnych otnošenij konca XV-načala XVI v.* Moskva 1980; táž: *Rossija v sisteme meždunarodnych otnošenij serediny VI veka.* Moskva 2003.

Ocenění si zaslouží fakt, že disertace je napsaná velmi pěknou češtinou a bez chyb, což není v dnešní době bohužel obvyklé. Po formální stránce by si asi zasloužily větší pozornosti poznámky, v nichž se občas objevují jen úvodní slova publikací bez bližších údajů, především stránek. U edic je zvykem nejprve uvádět její název, případně autora editovaného textu, a potom teprve jména editorů.

Závěrem je nutno konstatovat, že práce paní. Mgr. Kateřiny Pražákové je vyzrálým a vytříbeným textem, který beze zbytku splňuje požadavky kladené na disertační práce. Práci proto doporučuji k obhajobě.

V Brně 31. května 2013

Doc. Dr. Pavel Boček, CSc.